

ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΓΕΩΜΕΤΡΗ «ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΟΣΤΑΣΙΑΝ»

Ο Ιωάννης Γεωμέτρης ή Κυριώτης είναι αναμφισβήτητα ένας από τους πιο ταλαντούχους ποιητές της μέσης βυζαντινής περιόδου. Γόνος επιφανούς οικογένειας, γεννήθηκε πριν από το 930 στην Κωνσταντινούπολη και πέθανε γύρω στο 990. Υπήρξε ένας από τους παραγωγικότερους επιγραμματοποιούς. Μας σώζεται μια πολύ πλούσια συλλογή επιγραμμάτων του με ποικίλα θέματα: ιστορικά, λογοτεχνικά, μυθολογικά, σχετικά με την ιστορία της τέχνης, τη γεωγραφία, επιτάφια επιγράμματα για τους αυτοκράτορες Νικηφόρο Β΄ Φωκά και Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή, για τον πατριάρχη Πολύευκτο, για τον πατέρα του ποιητή και διάφορα άλλα πρόσωπα του στενού περιβάλλοντός του. Το μέτρο ποικίλλει, μεταξύ δωδεκασυλλάβου, εξαμέτρου κατά στίχον και ελεγειακού διστίχου. Τα περισσότερα είναι εκδεδομένα στα *Anecdota Graeca Parisiensia* του Cramer¹, όπως και στην PG 106, 901-1002². Μια μονογραφία για τον Ιωάννη Γεωμέτρη με έκδοση των ποιημάτων του έχει προεξαγγείλει εδώ και πολλά χρόνια ο Α. Hohlweg³. Καθώς το έργο αυτό δεν προβλέπεται να δει το φως της δημοσιότητας στο εγγύς μέλλον, θεωρώ θεμιτό ν' ασχοληθώ σ' αυτό το άρθρο μ' ένα εκτενές ποίημα του Ι. Γεωμέτρη, το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον τόσο από φιλολογική όσο και από ιστορική άποψη.

Οι εκδόσεις των ποιημάτων του Ι. Γεωμέτρη που προαναφέρθηκαν δεν είναι κριτικές· έγιναν με βάση ένα μόνο χειρόγραφο, τον κώδικα Paris. Suppl. gr. 352, και βρίθουν από λάθη που οφείλονται εν μέρει σε παραανά-

* Μια σύντομη μορφή του άρθρου αυτού ανακοινώθηκε στο Επιστημονικό Συνέδριο *Ποίηση και Ιστορία*, που διοργάνωσε το Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης στις 16-17 Μαρτίου του 2001 στην Κομοτηνή.

1. J. A. Cramer, *Anecdota Graeca e codd. mss. Bibliothecae Regiae Parisiensis*, IV, Oxonii 1841, σσ. 266-388.

2. Στην PG έχουμε ουσιαστικά μια ανατύπωση της έκδοσης του Cramer με σποραδικές διορθώσεις του Migne. Στο εξής με τον όρο εκδότης εννοώ τον Cramer.

3. H. Hunger (μτφρ. Τ. Κόλιας - Κ. Συνέλλης - Γ. Μακρής - Ί. Βάσσης), *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. 2, Ἀθήνα 1997, σ. 593 και σημ. 280.

γνωση του χειρογράφου από τον εκδότη, κυρίως όμως σε αβλεψίες του αντιγραφέα του χειρογράφου⁴.

Το ποίημα «Εἰς τὴν ἀποστασίαν», ἔτσι ὅπως εἶναι εκδεδομένο⁵, παρουσιάζει αρκετά σημεῖα που πρέπει να διορθωθούν. Ἡ μέθοδος της ει-
κασίας στάθηκε ιδιαίτερα αποδοτική κατὰ την κριτική αποκατάσταση
του συγκεκριμένου κειμένου.

Το ποίημα αρχίζει με ἐκκληση του ποιητῆ προς την ἀψυχη φύση (τον
ουρανό και τη γη, την ατμόσφαιρα και τα δένδρα) να θρηνήσουν, να
σπαράξουν, να ντυθούν μαύρη, πένθιμη στολή. Λόγος του πένθους ο εμ-
φύλιος πόλεμος που μαστίζει την αυτοκρατορία και που προκλήθηκε ἀπὸ
την ἀποστασίαν, ἡ οποία αποτελεί το ἐπίκεντρο του ποιήματος, ὅπως
προαναγγέλλει ο τίτλος του. Ο τίτλος αὐτός παραδίδεται στο δεξι περι-
θώριο της δεξιάς στήλης του φ. 157r και ακριβῶς δίπλα στον πρώτο
στίχο του ποιήματος (σειρά 10). Εἶναι γραμμένος με ερυθρά μελάνη που
ἔχει ξεθωριάσει και διαβάζεται σήμερα με δυσκολία. Ἡ κατάληξη ὁμως
της λέξης διαβάζεται με σιγουριά (πρόκειται για τη συντομογραφία του
αν), δηλ. το χφ. παραδίδει ἀποστασίαν. Ο εκδότης διάβασε εσφαλμένα
ἀπόστασιν, ἴσως παρασυρμένος και ἀπὸ το γεγονός ὅτι ο τύπος ἀπό-
στασις εἶναι ο κλασικός. Ωστόσο, δεν ἔχουμε λόγο ν' ἀμφιβάλλουμε για
τη γνησιότητα της παραδεδομένης γραφῆς, καθὼς ο μεταγενέστερος
τύπος ἀποστασία ὄχι μόνο εἶναι μαρτυρημένος (ἤδη στους Ο', π.χ. Ἰησ.
22, 22), ἀλλὰ και εἶναι ο ὅρος που χρησιμοποιοῦν σχεδόν αποκλειστικά οἱ
ιστορικοί της εποχῆς (Λέων Διάκονος, Μιχαήλ Ψελλός, Ἰωάννης Σκυλί-
τζης), ὅταν αναφέρονται στα συγκεκριμένα ἢ σε ἀνάλογα γεγονότα. Για
ποια ὁμως ἀποστασία πρόκειται, που προκάλεσε τόσα δεινά στο Βυζάν-
τιο; Ο ποιητῆς δεν μιλά ξεκάθαρα γι' αὐτήν· εἶναι ἐξάλλου σύγχρονος
των γεγονότων, και σε περίοδο ἐμφυλίου πολέμου ἐπιβάλλεται για ευ-
νόητους λόγους ἡ προσοχή στις ἐκφράσεις και ἡ συγκεκριμενομένη διατύ-
πωση. Παλαιότεροι μελετητές (Schlumberger⁶, Scheidweiler⁷) πίστεψαν ὅτι
ταύτισαν με ἀπόλυτη βεβαιότητα αὐτή την ἀποστασία. Προτού ὁμως
προχωρήσουμε στον ιστορικό σχολιασμό του ποιήματος, εἶναι σκόπιμο
να ξεκινήσουμε με την ἀποκατάσταση των φθαρμένων σημείων του
κειμένου, ἔτσι ὥστε ἡ ιστορική ἐπεξεργασία να βασίζεται σ' ἓνα κείμενο
ὅσο το δυνατόν πλησιέστερο σ' αὐτό που ἔγραψε ο ποιητῆς μας.

4. Σ' αὐτό το συμπέρασμα κατέληξα ὕστερα ἀπὸ αυτοψία του χφ. τον Αύγουστο του 2001.

5. Cramer 271,31-273,29, και PG 106, 907B-909B.

6. G. Schlumberger, *L'épopée Byzantine à la fin du dixième siècle*, τ. I-II, Paris 1896-1900, τ. II, σσ. 25-26.

7. F. Scheidweiler, «Studien zu Johannes Geometres», BZ 45 (1952) 317-318.

1. Κριτική επεξεργασία του κειμένου

Στους στ. 7-13⁸ ο ποιητής περιγράφει ένα σφοδρό εμφύλιο με πολλά θύματα. Παραθέτω τους στ. 7-9 που συνοψίζουν τα γεγονότα:

τὸ συγγενές μὲν αἷμα πᾶσαν τὴν ἔω
 πρῶτον μένει, καὶ μερίζεται ξίφος
 τὰ συμφυῆ, φεῦ, καὶ γένη τε καὶ μέλη.

Το μέτρο του ποιήματος είναι ο βυζαντινός δωδεκασύλλαβος, του οποίου κανόνας χωρίς εξαιρέσεις είναι ο υποχρεωτικός αριθμός των συλλαβών (12). Αν παρατηρήσουμε, όμως, τον στ. 8, διαπιστώνουμε ότι αποτελείται από 11 συλλαβές. Εύκολα εντοπίζουμε το πρόβλημα στο πρώτο ημιστίχιο του στίχου, καθώς το δεύτερο ημιστίχιο (καὶ μερίζεται ξίφος) αποτελείται κανονικά από 7 συλλαβές. Αντίθετα, το πρώτο ημιστίχιο (πρῶτον μένει) αποτελείται από 4 αντί για 5 συλλαβές. Είναι φανερό ότι η φθορά βρισκείται στο ρήμα μένει, το οποίο είναι αμετάβητο και δεν ταιριάζει στο νόημα του κειμένου. Στη θέση του απαιτείται ένα τρισύλλαβο μεταβατικό ρήμα, του οποίου αντικείμενο είναι η αιτιατική πᾶσαν τὴν ἔω. Ο Scheidweiler στο άρθρο του για τον Ι. Γεωμέτρη υπέδειξε το ρήμα *μιαίνει*⁹, το οποίο πληρεί όλες τις προϋποθέσεις μιας πετυχημένης εικασίας, δηλαδή ικανοποιεί τόσο νοηματικά όσο και μετρικά, ενώ και από παλαιογραφική άποψη δεν απομακρύνεται ιδιαίτερα από το παραδεδομένο. Συνηγορούν δύο παράλληλα χωρία από τη βυζαντινή ιστοριογραφία, όπου τα *ἐμφύλια αἵματα* ή τα *αἵματα Χριστιανῶν* *μιαίνουν* τη βυζαντινή επικράτεια: Εὐσεβ. Ἐκκλησ. Ἱστ., Bardy 8, 12, 9: *μὴ γὰρ καθήκειν φασὶν αἵμασιν ἐμφυλίοις μιαίνειν τὰς πόλεις, καὶ Ἄννα Κομν. Ἄλεξ., XV 10,5 (4-6), Reinsch - Kambylis (CFHB 40): ἤφανίζοντο μὲν πόλεις, ἐληίζοντο δὲ χῶραι καὶ πᾶσα ἡ Ῥωμαίων γῆ Χριστιανῶν αἵμασιν ἐμιαίνετο. Κυρίως όμως συνηγορούν κάποιοι στίχοι του ίδιου του Ι. Γεωμέτρη, από το ποίημα «Εἰς τὴν ἀποδημίαν»¹⁰, το οποίο παρουσιάζει πολλές θεματικές και λεκτικές ομοιότητες με το ποίημα που μας απασχολεί. Πρόκειται για τους στ. Cramer 324, 5-10 (τους παραθέτω με διορθωμένη στίξη):*

οὐ Σκυθικὸν πῦρ ἔφλεγε τὴν ἑσπέραν,
 ἀλλ' οὐρανοῦ πῦρ καὶ πρόνοια καὶ δίκη
 κατεμπιπρῶσα τὴν μινανθεῖσαν χθόνα

8. Ἐχω αριθμήσει τους στίχους και στο εξής παραπέμπω σύμφωνα μ' αυτή την κατά στίχο αρίθμηση.

9. Ο.π. (σημ. 7), σ. 318 και σημ. 1.

10. Cramer 322,11-325,16, και PG 106, 956A-959B.

*φθόνους ἀθέσμοις, ἀρπαγαῖς ληστηρίοις,
ὄρκους ματαίοις, μίξειςι ξενοτρόποις,
ἀρρητοποιῖαις τε καὶ πλοκαῖς δόλων.*

Εδώ βέβαια η γη δεν μαιίνεται από το αίμα, αλλά από τον παράνομο φθόνο, τις ληστρικές αρπαγές, τους ψεύτικους όρκους και άλλες ανήκουστες δολοπλοκίες που σχετίζονται με τους εμφυλίους πολέμους της εποχής. Αλλά και στο ποίημα που μας απασχολεί, τρεις στίχους παρακάτω (στ. 11), ο ποιητής στα ίδια συμφραζόμενα χρησιμοποιεί το ρήμα *χραίνει*, που σημαίνει ό,τι και το *μαιίνει*.

Μια άλλη εικασία αντί για το φθαρμένο μένει στον στ. 8, η οποία επίσης πληρεί όλες τις προϋποθέσεις, είναι το ρήμα *μελαίνει*. Γι' αυτή συνηγορεί ο στ. 5 του ίδιου ποιήματος, όπου χρησιμοποιείται το επίθετο *μέλαιναν* ως προσδιορισμός της στολής που καλείται να ντυθεί η γη (*ὄλην στολὴν μέλαιναν ἀντὶ τῆς χλόης*), καθώς και το γεγονός ότι το *αἷμα* χρησιμοποιείται συχνά ως υποκείμενο του ρήματος *μελαίνω*. Από παλαιογραφική άποψη σ' αυτή την περίπτωση έχουμε ένα είδος απλογραφίας (*μελαίνει* - *μένει*). Επιπλέον το ρήμα *μελαίνω* είναι ίσως εδώ ποιητικά πιο πρόσφορο από το *μαιίνω*, αφού δημιουργεί χρωματική αντίθεση με το αντικείμενό του (*τὴν ἔω*).

Ανάμεσα στις δύο ισοδύναμες εικασίες δίνω ωστόσο το προβάδισμα στην εικασία *μαιίνει*, τόσο γιατί ο ίδιος ο ποιητής χρησιμοποιεί το ρήμα αυτό σε ανάλογα συμφραζόμενα, όσο και γιατί φαίνεται εδώ να θέλει να τονίσει το μίasma που συνεπάγεται ο εμφύλιος πόλεμος (πρβ. και στ. 11: *καὶ δεξιὰν παῖς πατρικῶν κραίνει φόνω*).

Λίγο παρακάτω, αναλύοντας τα δεινά του εμφυλίου πολέμου, ο ποιητής λέει (στ. 12-13):

*αἶρει δὲ καὶ μάχαιραν, ὦ πικροῦ πάθους,
ἀνὴρ ἀδελφὸς εἰς ἀδελφοῦ καρδίαν·*

Εφόσον δεν πρόκειται για κλητική προσφώνηση, το επιφώνημα στον στ. 12 πρέπει μάλλον να τονιστεί με βαρεία και όχι με περισπωμένη, δηλ. ὦ *πικροῦ πάθους*, βλ. παρακάτω στ. 47 ὦ *τῶν κριμάτων* και *LSJ* s.v. ὦ and ὦ II 4, παρόλο που σύγχυση των δύο ορθογραφιών υπάρχει ήδη από την αρχαιότητα, πρβ. Ἄπολλ. Δύσκ. Ἐπιρρ., Schneider 127, 24.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για σεισμό και ξηρασία που πλήττουν την αυτοκρατορία (στ. 14-16), καθώς και για τον θρήνο, τον σπαραγμό και το πένθος που προκάλεσαν τα παραπάνω σε πόλεις της βυζαντινής επικράτειας (στ. 17-19). Παραθέτω τους στ. 17-19 που αφορούν το πένθος:

*πόλεις δὲ Ῥώμης¹¹ τὰς ἐπάλλξεις ὡς κόμας
πρὸς γῆν βαλοῦσαι καὶ κατεσπαραγμέναι¹²,
θρηνοῦσαι πικρὸν, οἷα πένθιμοι κόραι.*

Με μια πρώτη ανάγνωση διαπιστώνει κανείς ότι η πρόταση αυτή στερείται κυρίου ρήματος. Από την άλλη, στους στ. 18-19 έχουμε μια σειρά μετοχές σε πτώση ονομαστική, από τις οποίες οι δύο του στ. 18 είναι παρελθοντικού χρόνου, ενώ εκείνη του στ. 19 είναι – εντελώς αταίριαστα – χρόνου ενεστώτα. Είναι φανερό ότι το ρήμα κρύβεται στην τελευταία μετοχή και μπορούμε με μια πολύ απλή διόρθωση να το αποκαταστήσουμε οβελίζοντας το γράμμα α: έχουμε λοιπόν το ρήμα *θρηνοῦσι*, το οποίο κάποιος αντιγραφέας, παρασυρμένος από τις αμέσως προηγούμενες μετοχές *βαλοῦσαι καὶ κατεσπαραγμέναι*, το μετέτρεψε σε μετοχή. Με την απαιτούμενη τροποποίηση και της στίξης το πιθανόν αρχικό κείμενο έχει ως εξής:

*πόλεις δὲ Ῥώμης τὰς ἐπάλλξεις ὡς κόμας
πρὸς γῆν βαλοῦσαι καὶ κατεσπαραγμέναι
θρηνοῦσι πικρὸν, οἷα πένθιμοι κόραι.*

Κατόπιν ο ποιητής μιλά για την κατάσταση στην Ανατολή, όπου επικρατούν οἱ τῆς Ἴαγαρ, για να διηγηθῆί αμέσως κατόπιν τι συμβαίνει στη Δύση. Παραθέτω μέρος του κειμένου (στ. 20-25):

*οἱ τῆς Ἴαγαρ κρατοῦσιν· αἱ πάλαι πόλεις
φόρους τελοῦσαι, τῶν καθ' ἡμῶν νῦν φόνων
αἰτοῦσι μισθοὺς καὶ χορεύουσι μέγα.
καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα πρὸς τὴν ἔω.
τὰ πρὸς δύσιν δέ, ποῖος ἐξείποι λόγος;
Σκυθῶν μὲν αὐτὴν πλήθος ...*

Ο στ. 23 έχει 11 συλλαβές. Με τον στίχο ο ποιητής κλείνει την αφήγησή του για τις συμφορές που προκαλούν οι εχθροί του κράτους στην Ανατολή, για να περάσει με τον επόμενο στίχο (στ. 24) στους εχθρούς της Δύσης: *τὰ πρὸς δύσιν δέ ...* Οι δύο στίχοι παρουσιάζουν αντιστοιχία ως προς τις εκφράσεις που χρησιμοποιούνται, για να δηλώσουν τα σχετικά με την Ανατολή και τη Δύση: στ. 23 *πρὸς τὴν ἔω*, στ. 24 *τὰ πρὸς δύσιν*. Η αντιστοιχία αυτή θα ήταν όμως πιο ολοκληρωμένη, αν στον στ. 23 γράφαμε (*τὰ*) *πρὸς τὴν ἔω*. Με τον τρόπο αυτό εκτός από την αντιστοιχία

11. Το αρχικό κεφαλαίο, καθώς πρόκειται για το κύριο όνομα Ῥώμη με τη σημασία «Ῥωμαϊκό [= βυζαντινό] κράτος».

12. Ο κώδικας παραδίδει *κατασπαραγμέναι*, το οποίο διορθώνει σιωπηλά ο εκδότης.

αποκαθίσταται και το μέτρο του στίχου, ο οποίος ξανακερδίζει έτσι τη συλλαβή που του έλειπε. Ο αποκατεστημένος στίχος είναι: *καὶ ταῦτα μὲν δὴ, ταῦτα (τὰ) πρὸς τὴν ἔω*. Μετά το *ταῦτα* που προηγείται ήταν πολύ εύκολο να παραλειφθεί το *τὰ* με απλογραφία, ένα από τα πιο συνηθισμένα αντιγραφικά σφάλματα.

Οι στ. 25-31 περιγράφουν τις συμφορές που προκαλούν οι Σκύθες (δηλαδή οι Βούλγαροι) στη Δύση:

*Σκυθῶν μὲν αὐτὴν πλήθος, ὡς μὲν πατρίδα
διατρέχει τε καὶ περιτρέχει κύκλω·
ὡς γῆν δὲ βλαστάνουσαν εὐγενεῖς κλάδους
ἀνδρῶν ἀτρέπτων καὶ σιδηρέαν φύσιν
πρόρριζον ἐκτέμνουσι, καὶ βρεφῶν γένη
ξίφος μερίζει· καὶ τὰ μὲν μήτηρ ἔχει,
τὰ δ' ἐχθρὸς ἐξέσπασε τῶν βελῶν βία.*

Στον στ. 28 ο σύνδεσμος *καὶ* δεν μπορεί παρά να συνδέει την αιτ. *εὐγενεῖς κλάδους* (που αποτελεί το αντικείμενο της μετοχής *βλαστάνουσαν*, στ. 27) με την αιτ. *σιδηρέαν φύσιν* (που συντακτικά πρέπει να έχει τον ίδιο ρόλο με την προηγούμενη). Τι σημαίνει όμως *γῆ βλαστάνουσα σιδηρέαν φύσιν*; Επειδὴ ακριβῶς το κείμενο του εκδότη στο σημείο αυτό δεν δίνει ικανοποιητικό νόημα, πρέπει να υποθέσουμε την ύπαρξη φθοράς, η οποία ὕστερα από τα παραπάνω εντοπίζεται στην αιτ. *σιδηρέαν φύσιν*. Ας προσπαθήσουμε να μεταφράσουμε τους στ. 27-29: «*και σαν γη που βλαστάνει ευγενικά βλαστάρια ανδρῶν ακαταμάχητων και σιδερένια φύση την κατακόβουν από τις ρίζες*». Θα περίμενε κανείς το επίθετο *σιδερένιος* ν' αναφέρεται στους ακαταμάχητους άνδρες, οι οποίοι είναι ως προς τη φύση τους (*φύσιν*) σιδερένιοι. Αυτό το νόημα, που είναι άψογο, το κερδίζουμε με μια απλή διόρθωση της προβληματικής αιτ. *σιδηρέαν* στην αναμενόμενη γενική πληθ. *σιδηρέων*. Παλαιογραφικά το λάθος εξηγείται πολύ εύκολα, καθώς και οι συντομογραφίες των καταλήξεων *-ων* (ϖ) και *-αν* (ϗ), αλλά και τα ίδια τα γράμματα *ω* και *α* (α) μοιάζουν πολύ μεταξύ τους. Ὑστερα από τη διόρθωση αυτή ο σύνδεσμος *καὶ* συνδέει τα δύο επίθετα *ἀτρέπτων καὶ σιδηρέων* που προσδιορίζουν το ουσ. *ἀνδρῶν*.

Με τους στ. 29-31 επεξηγεί ο ποιητής την παρομοίωση που έκανε στους στ. 27-29: τα ευγενή βλαστάρια που κατακόβουν οι εχθροί είναι τα βρέφη που τα τεμαχίζει το ξίφος. Ενώ όμως στην αρχή γίνεται λόγος για το ξίφος που διαμελίζει τα βρέφη, αίφνης ο ποιητής μιλά για βέλη, με τη βιαιότητα των οποίων (μόνο έτσι μπορεί να κατανοήσει κανείς το *βελῶν βία*), ο εχθρὸς απέσπασε τα βρέφη από την αγκαλιά της μάνας τους. Ωστόσο, θα περίμενε κανείς η δεύτερη ημιπερίοδος (*καὶ τὰ μὲν ... βία*) να

επεξηγεί το προηγούμενο και βρεφῶν γένη ξίφος μερίζει. Για να αποκαταστήσουμε το νόημα πρέπει να διορθώσουμε το αταίριαστο βελῶν σε μελῶν, οπότε (με αυτή τη μικρή διόρθωση) κερδίζουμε και την αναμενόμενη επεξήγηση. Η γενική μελῶν είναι διαιρετική (τὰ μὲν ... τὰ δ(ὲ) ... τῶν μελῶν) και οι στ. 30-31 μπορούν να μεταφραστούν ως εξής: «και από τα μέλη (ενν. των βρεφῶν) άλλα τα κρατά η μητέρα και άλλα τῆς τα απέσπασε ο εχθρός με τη βία». Εξάλλου, μερικούς στίχους παραπάνω ο ποιητής χρησιμοποιεί τη λέξη μέλη σε ανάλογα συμφραζόμενα και στον ίδιο λεκτικό περίγυρο (στ. 8-9: και μερίζεται ξίφος / τὰ συμφυῆ, φεῦ, και γένη τε και μέλη). Η εικασία μελῶν, η οποία αποκαθιστά πλήρως το νόημα του κειμένου, δικαιολογείται απόλυτα και παλαιογραφικά: η σύγχυση του μ με το β ανήκει στα πιο συχνά αντιγραφικά σφάλματα, καθώς το β, όπως είναι γνωστό, γράφεται πολύ συχνά σαν λατινικό u.

Στη συνέχεια συνοψίζοντας ο ποιητής τις συμφορές που βρήκαν την Κωνσταντινούπολη γράφει ανάμεσα στα άλλα (στ. 39-43):

*οὐ κλονῆ καθ' ἡμέραν;
οὐ βάθρα πίπτει και σπαράσσεται τρόμῳ;
οὐ τοὺς φυέντας ἀγκάλαις ταῖς σαῖς κλάδος,
τοὺς μὲν μαχαίρας ἔργον εἶδες ἐν μάχαις
ἐκ συγγενῶν πίπτοντας; οἴμοι τοῦ πάθους.*

Ο εκδότης σημειώνει ότι το χφ. στον στ. 39 παραδίδει κλονᾶ, το οποίο ο ίδιος διορθώνει σε κλονῆ. Η αυτοψία ἔδειξε όμως ότι στον κώδικα παραδίδεται το σωστό κλονῆ, απλῶς το η του γραφέα μοιάζει με ἄλφα (α), πράγμα που οδήγησε τον εκδότη στην παρανόληση.

Είναι φανερό ότι στον στ. 41 η ονομαστική κλάδος προέκυψε από φθορά της αιτιατικής πληθυντικού κλάδους, όπως ἤδη διόρθωσε ο Migne (PG 106, 908B). Ορθά ο Scheidweiler παραλείπει το κόμμα μετά την αποκατεστημένη γραφή κλάδους.

Στους στ. 51-55 ο ποιητής μιλά για την εμφάνιση ενός καινού αστέρος, δηλαδή ενός κομήτη:

*ἄλλ' ἥλιος μὲν εἰς σκότος μετεστράφη,
και τῆς σελήνης φέγγος ἔξαπεκρύβη,
και καινὸς ἀστὴρ θαῦμα πίστεως ξένον,
καινῆς δ' ἀνήφθη, τῆς δ' ἐμῆς ῥαθυμίας
λογισμὸς οὐδεις, οὐδὲ τῶν ἐγκλημάτων.*

Στον στ. 53 το χφ. παραδίδει θαῦμα θαῦμα, λάθος διττογραφίας, το οποίο διορθώνει ο εκδότης σιωπηλά.

Ο Scheidweiler¹³ διορθώνει στον στ. 54 το *καινής* σε *καινώς* αποσιωπώντας την ύπαρξη του δ' μετά το *καινής*. Η διόρθωση του Scheidweiler σε *καινώς* δίνει καλό νόημα, ενώ και η φθορά εξηγείται πολύ εύκολα παλαιογραφικά, καθώς οι καταλήξεις *-ης* και *-ως* μοιάζουν και οι δυο με τελικό *ς*. Η εικασία αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι ο Ι. Γεωμέτρης στο ποίημα «Εἰς τὴν ἀποδημίαν»¹⁴, Cramer 324, 17, χρησιμοποιεί το επίρρημα *καινώς* σε συνδυασμό με το ίδιο ρήμα και μάλιστα επίσης στην αρχή του στίχου: *καινώς ἀναφθὲν ἐν μέσῃ τῇ πατρίδι*. Ὅσον αφορά το δ', πιστεύω ότι αυτό προστέθηκε μετά τη φθορά του *καινώς* σε *καινής* από κάποιον ο οποίος αντιλαμβανόταν τους δύο στίχους με τον ακόλουθο τρόπο: *καὶ καινὸς ἀστήρ, θαῦμα πίστεως ξένον, καινής δὲ (πίστεως), ἀνήφθη*. Αντίθετα, στο αποκατεστημένο κείμενο δεν εξυπηρετεί πια κανένα σκοπό (μετρικό ή νοηματικό), ενώ και η επανάληψή του μέσα στον στίχο είναι ύποπτη. Επομένως πρέπει να οβελιστεί.

Ο Scheidweiler τροποποιεί και τη στίξη του κειμένου, απαλείφοντας τα κόμματα μετά τις λέξεις *μετεστράφη*, *ἔξαπεκρύβη*, *ξένον* και *οὐδεις* και προσθέτοντας κόμμα μετά τη λέξη *ἀστήρ*. Πιστεύω ότι το κόμμα του Cramer μετά τη λέξη *ξένον* πρέπει να διατηρηθεί, καθώς η έκφραση *θαῦμα πίστεως ξένον* λειτουργεί ως παράθεση στη λέξη *ἀστήρ*. Μετά το *ἀνήφθη* ο Cramer τοποθετεί κόμμα και ο Scheidweiler τον ακολουθεί. Κατά τη γνώμη μου εδώ χρειάζεται μια πιο ισχυρή στίξη, δηλαδή άνω τελεία. Σχετικά με την έκφραση *πίστεως ξένον* αλλά και με ολόκληρο τον στ. 53 πρβ. στο ποίημα του Γεωμέτρη «Εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων μάχην» τον στ. Cramer 274, 17: *θέαμα καινόν, πρᾶγμα πίστεως ξένον*.

Στους στ. 54-55 ο ποιητής συμπεραίνει την αιτία της τόσης συμφοράς. Μεταφράζω: «η *οκνηρία* μου και οι αξιόμιμπτες πράξεις μου είναι αμέτρητες (ανυπολόγιστες)», ή καλύτερα «(ενώ συμβαίνουν τα παραπάνω) εγώ δεν αναλογίζομαι την *οκνηρία* μου και τις αξιόποινες πράξεις μου». Μιλά, όπως φαίνεται παρακάτω, με το στόμα του ποιητή η ίδια η Κωνσταντινούπολη. Ο Scheidweiler παρερμηνεύει τους στίχους αυτούς, καθώς μεταφράζει «*κανείς* δε νοιάζεται να με ανακουφίσει από τις φροντίδες»¹⁵.

Αμέσως μετά ακολουθεί η παράκληση προς τον Χριστό να φανεί σπλαγχνικός και να δώσει τέλος στον εμφύλιο πόλεμο και τα κακά που αυτός συνεπάγεται (στ. 56-59):

13. Ὁ.π. (σημ. 7), σ. 318 σημ. 7.

14. Βλ. παραπάνω, σημ. 10.

15. Ὁ.π. (σημ. 7), σ. 318 σημ. 8.

ἀλλ' ἔλεών μοι δεῖξον, Ἰεων, Λόγε,
 σὸν ὄμμα χρηστὸν, παῦσον ἀλληλοφθόρους
 σφαγὰς, ἀλώσεις δεσμίους, μάχας, στάσεις,
 φυγὰς, διώξεις, ἀρπαγὰς, ποινὰς, κρίσεις.

Στον στ. 57 μετά τη λέξη *χρηστὸν* πρέπει κατά τη γνώμη μου να τοποθετηθεῖ ἄνω τελεία. Στον στ. 58 ἡ λέξη *δεσμίους* δεν προσδιορίζει το ουσ. *ἀλώσεις*. Εἶναι ανεξάρτητος ὅρος και ἰσοδυναμεῖ νοηματικά με τη λέξη *δεσμά*, στη σημασία «φυλάκιση». Τίθεται δηλαδή το συγκεκριμένο, οἱ δέσμοι (= δεσμώτες), ἀντὶ του ἀφηρημένου. Επομένως πρέπει να χωριστεῖ ἀπὸ τη λέξη *ἀλώσεις* με κόμμα.

Στους στ. 60-65 συνεχίζεται και ολοκληρώνεται ἡ παράκληση στον Χριστό να λυπηθεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη και να τη λυτρώσει ἀπὸ τὴν ἄβυσσο των συμφορῶν, ὅπως κάποτε λυπήθηκε τὴ Νινευί κι ἔσωσε το λαό της που εἶχε ἀμαρτήσῃ· σύμφωνα με τὴν ἐκδοση Cramer:

ᾧκτειρας, οἶδα, και Νινευῖ τὴν πόλιν,
 και λαὸν ἠλέησας ἡμαρτηκότα·
 σὸν ποιῖμιον γὰρ, ὦνιον σῶν αἱμάτων.
 σὴ μάνδρα κάγῳ, Χριστέ· ταῦτα σὴ πόλις
 βοᾷ, πόλις σὴ, μὴ παραβλέψῃ, βλέπων
 κακῶν ἀβύσσους· μέχρι γὰρ τίνος πόνοι.

Στους στ. 62-63 αιτιολογείται (με τον σύνδεσμο γὰρ) εἴτε ἡ σωτηρία τῆς Νινευί (που ἀνήκει στο παρελθόν) εἴτε ἡ σωτηρία τῆς Πόλης (που ἀνήκει στο μέλλον και για τὴν ὁποία ἡ ἴδια ἡ Πόλη ἰκετεύει). Ωστόσο, ὁ χαρακτηρισμός *σὴ μάνδρα* ἀποδίδεται ξεκάθαρα στην Κωνσταντινούπολη. Ἀπὸ τον τρόπο στίξης που θα ἐπιλέξουμε, θα διαφαίνεται σε ποια ἀπὸ τις δυο πόλεις θέλουμε να ἀποδώσουμε τους ἄλλους δύο χαρακτηρισμούς (*σὸν ποιῖμιον και ὦνιον σῶν αἱμάτων*). Ἀν ἀκολουθήσουμε τὴ στίξη του Cramer, τότε ὅλος ὁ στ. 62 ἀναφέρεται στον λαό τῆς Νινευί. Ἐν μέρει διαφορετικὴ στίξη προτιμᾷ ὁ Scheidweiler (*αἱμάτων*), συνάπτοντας μ' αὐτὸν τον τρόπο και τους τρεις χαρακτηρισμούς με το *κάγῳ*, δηλαδή με τον λαό τῆς Πόλης, χωρίς ὅμως να αιτιολογεί τὴν ἀλλαγὴ αὐτή. Ὑποθέτω ὅτι στην ἐπιλογή αὐτὴ τον ὁδήγησε το σκεπτικὸ ὅτι ἡ ἀλληγορικὴ ἔκφραση *ποιῖμιον* ἀλλὰ και πρωτίστως ἡ ἔκφραση *ὦνιον σῶν αἱμάτων* σχετίζονται ἄμεσα με το πρόσωπο και τὴ σταυρικὴ θυσία του Χριστοῦ¹⁶, και ἐπομέ-

16. Χαρακτηριστικὸ εἶναι το χωρίο 20, 28 των Πράξεων των Ἀποστόλων, το ὁποῖο πρέπει να το εἶχε στο νου του ὁ ποιητής, καθὼς ἀπαντοῦν σ' αὐτὸ τα δύο ἀπὸ τα τρία στοι-

ως δεν μπορούν να χαρακτηρίζουν λαό της Παλαιάς Διαθήκης. Προσωπικά πιστεύω ότι η λέξη *κἀγώ* του στ. 63 προϋποθέτει ότι στον προηγούμενο στίχο το υποκείμενο είναι διαφορετικό. Εξάλλου δεν θεωρώ αδύνατο ένας χριστιανός ποιητής να χρησιμοποιεί αναχρονιστικά εκφράσεις και εικόνες της Καινής Διαθήκης, ενώ αναφέρεται σε λαό της Παλαιάς. Επομένως είναι προτιμότερο να διατηρήσουμε τη στίξη του Cramer.

Οι στ. 56-63 παρουσιάζουν πολλές λεκτικές και νοηματικές ομοιότητες με το τέλος του ποιήματος του Γεωμέτρη «Εἰς τὸν κύριον Ἰωάννην τὸν βασιλέα ἐπιτύμβια» (Cramer 269, 16-19) (παραθέτω το κείμενο με διορθωμένη στίξη):

*ἀλλ' ἰλεὼν μοι σπλάγχχνον ἐν δίκῃ νέμοις·
καὶ γὰρ Μανασσῆ (I. Μανασσῆ), κἂν τὸ πλῆθος σφαλμάτων
νικᾷ τὸ πλῆθος ἀστέρων, κἂν τὴν ψάμμον·
σὸν, πλάστα, κἀγὼ πλάσμα καὶ σῶν δακτύλων.*

Στους στ. 63-65 από τη μια μεριά η επανάληψη *σὴ πόλις ... πόλις σὴ* δεν εξυπηρετεί κανένα σκοπό, ενώ από την άλλη και το ρήμα *μὴ παραβλέψῃ* μένει χωρίς αντικείμενο. Προτείνω λοιπόν την απλή διόρθωση της ονομαστικής *πόλις σὴ* στην αιτιατική *πόλιν σὴν* με διαγραφή του κόμματος πριν το *μὴ*. Το λάθος εξηγείται πολύ εύκολα, αφού αμέσως πριν προηγείται η ονομαστική *σὴ πόλις* που φαίνεται να επηρέασε τον αντιγραφέα, ώστε αντί της ορθής αιτιατικής να ξαναγράψει ονομαστική. Με τη διόρθωση αποκαθίσταται και το νόημα και το λεκτικό παιχνίδι ανάμεσα στους στ. 64-65: «να μην παραβλέψεις την πόλη σου, εσύ που βλέπεις τις αβύσσους των κακών (ενν. που την περικλείουν)». Υπέρ της διόρθωσης αυτής συνηγορούν οι στ. Cramer 331,32 - 332,1 του ποιήματος «Εὐχὴ» του ίδιου ποιητή (*ἀνοιξον οὖς σὸν, στρέψον ὄμμα σὸν μόνον, / σὴν καρδίαν, σὴν μὴ παραβλέψῃ βλέπων*). Ο δεύτερος στίχος είναι στο μεγαλύτερο μέρος του (*σὴν μὴ παραβλέψῃ βλέπων*) πανομοιότυπος με το αντίστοιχο τμήμα του στ. 64 ύστερα από τη διόρθωση που προτείνω¹⁷. Το αποκατεστημένο κείμενο είναι το ακόλουθο:

χεία που χρησιμοποιεί εδώ: προσέχετε ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Θυμίζω και τη γνωστή ρήση του Κατὰ Ἰωάννην, 10, 11: ἐγὼ εἰμὶ ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

17. Στο τέλος του στ. 65 (μετά τη λέξη *πόνοι*) ανήκει ερωτηματικό (το προσθέτουν και ο Migne, PG 106, 909B, και ο Scheidweiler, ὁ.π. [σημ. 7], σ. 319): «μέχρι τότε θα διαρκέσουν οι πόνοι;».

ᾧκτειρας, οἶδα, καὶ Νινευὶ τὴν πόλιν
καὶ λαὸν ἠλέησας ἡμαρτηκότα·
σὸν ποιμνιον γάρ, ὦνιον σῶν αἱμάτων.
σὴ μάνδρα κἀγώ, Χριστέ· ταῦτα σὴ πόλις
βοᾶ, πόλιν σὴν μὴ παραβλέψῃ βλέπων
κακῶν ἀβύσσους· μέχρι γὰρ τίνος πόνοι;

2. Πηγές ἀπὸ τὴ Βίβλο καὶ τὴν υμνογραφία

Εἰδὼ θὰ ἠθέλα νὰ ἐπισημάνω κάποιες ἐκφράσεις ἢ μνείες τοῦ ποιήματος, οἱ ὁποῖες παραπέμπουν εἴτε σὲ χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἴτε σὲ ἐκκλησιαστικούς ὕμνους:

στ. 3-6: πρβ. γ' ἰδιόμελον ἀποστίχων Ὁρθρου Μ. Πέμπτης, Ὁ τρόπος σου δολιότητος [...] στέναξον ἢ γῆ (Follieri, III 204).

στ. 12-13: πρβ. Γένεσ. 4, 8: [...] καὶ ἀνέστη Κάϊν ἐπὶ Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν.

στ. 15-16: πρβ. τὴν καταστροφὴν τῶν Σοδόμων, Γένεσ. 19, 24 καὶ 28.

στ. 29 πρόρριζον ἐκτέμνουσι: πρβ. Δοξαστικὸν ἀποστίχων Ἁγ. Γρηγ. Θεολ., Τὰς καρδίας τῶν πιστῶν [...] τὰς ἀκανθῶδεις αἰρέσεις πρόρριζον ἐκτεμών (Follieri, IV 25).

στ. 29-31: πρβ. τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων ἀπὸ τὸν Ἡρώδη, Ματθ. 2, 16-18.

στ. 51-52: πρβ. Δοξαστικὸν λιτῆς Κυριακῆς Τυρινῆς, Ἥλιος ἀκτίνας ἔκρυσεν, ἢ σελήνη σὺν τοῖς ἄστροις εἰς αἶμα μετεστράφη (Follieri, II 37).

στ. 54 τῆς δ' ἐμῆς ῥαθυμίας: πρβ. εἰρμό στ' ὦδῆς ἱαμβικοῦ κανόνος Χριστουγέννων, Ναίων Ἰωναῶς ἐν μυχοῖς [...] θᾶττον μολεῖν σὲ τῆς ἐμῆς ῥαθυμίας (Follieri, II 458).

στ. 60-61: ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται σαφῶς στο 3ο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰωνᾶ, κυρίως Ἰωνᾶ 3, 10. Εἶναι φανερό ὅτι τὸ τέλος τοῦ ποιήματος (στ. 54 κ.ε.) ἀποτελεῖ μίαν ἐξομολόγησιν ἁμαρτιῶν καὶ ταυτόχρονα προσευχὴν στὸν Θεὸ νὰ δώσει ἄφεση καὶ νὰ ἀπομακρύνει τὶς συμφορὰς καὶ τὸν επικείμενον θάνατον, στοιχεῖα ποὺ σχετίζονται ἀμεσα μετὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰωνᾶ, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῖ ὁ ποιητὴς πολὺ ἐντεχνα, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς δύο προηγούμενες πηγές ποὺ παραθέτω.

στ. 62 ὦνιον σῶν αἱμάτων: πρβ. τροπ. Ὁρθρου Μ. Παρασκευῆς, Ἐξηγόρασας ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου τῷ τιμίῳ σου αἵματι (Follieri, I 491).

στ. 64-65 βλέπων [...] ἀβύσσους: πρβ. Δανιήλ 3, 55: εὐλογητὸς εἶ, ὁ βλέπων ἀβύσσους καθήμενος ἐπὶ χερουβίμ.

3. Ιστορικός σχολιασμός του ποιήματος

Στο ποίημα γίνεται αρχικά λόγος για τρομερά φυσικά φαινόμενα που σε συνδυασμό με τις επαναστάσεις ταλαιπώρησαν και τρόμαξαν την αυτοκρατορία. Το πρώτο είναι ένας σεισμός που περιγράφουν οι στ. 14-15 και επαναλαμβάνουν οι στ. 39-40. Ο Ιωάννης Σκυλίτζης (Thurn 331,52-332,55) κάνει μνεία ενός τέτοιου σεισμού, που τον τοποθετεί τον Οκτώβριο του 986. Στη συνέχεια αναφέρεται στη στάση του Βάρδα Φωκά. Μάλλον όμως δίνει λανθασμένη χρονιά, όπως έχει υποστηρίξει ο Schlumberger, ο οποίος (βασισμένος σε άραβες ιστορικούς) τοποθετεί τον σεισμό αυτόν (ορθά) τον Οκτώβριο του 989¹⁸. Ο ίδιος ερευνητής θεωρεί το έτος αυτό «un des plus terribles dont les annales byzantines nous aient conservé la mémoire». Το ίδιο έτος, από τις 27 Ιουλίου και για πάνω από είκοσι μέρες, έκανε την εμφάνισή του ο κομήτης¹⁹ που περιγράφεται εδώ στους στ. 53-54. Τέλος, στους στ. 15-16 ([...] και κεραυνών αί φλόγες / άνωθεν αύτην έκτεφροῦσι τήν κόνιν) γίνεται λόγος για ανομβρία και ξηρασία φοβερή, που προκάλεσαν λιμό, όπως περιγράφει ο ποιητής πιο διεξοδικά στο ποίημα «Εἰς τὴν ἀποδημίαν» (Cramer 322,30-323,15 και 323,29-324,7)²⁰. Μάλιστα στον στίχο 324,1 ([...] ἐξετέφρου [δηλ. ἥλιος] καὶ λίθους) και λίγο παρακάτω στον στίχο 324,3 (σπινθηρακῶδεις ὡς κεραυνίου φλόγας) χρησιμοποιεί ο ποιητής εκφράσεις πολύ όμοιες με αυτές των στ. 15-16 του ποιήματος που μας απασχολεί²¹. Επειδή τα φυσικά αυτά φαινόμενα που αναφέρει ο ποιητής στο ποίημα χρονολογούνται όλα το 989, ο Schlumberger και ο Scheidweiler πιστεύουν ότι το ποίημα αναφέρεται μόνο στη δεύτερη αποστασία του Βάρδα Σκληρού, που συνέβη το ίδιο έτος, παραβλέποντας το ότι η τελευταία ήταν αναίμακτη, διήρκεσε μόνο λίγους μήνες και δεν είχε καμιά συνέπεια για το Βυζάντιο ούτε στην εσωτερική ούτε στην εξωτερική του πολιτική.

18. Ό.π. (σημ. 6), τ. II, σ. 35 σημ. 1. Βλ. και Scheidweiler, ό.π. (σημ. 7), σ. 316 σημ. 1. Σημαντικός σεισμός έγινε σύμφωνα με το ODB (λ. *earthquakes*) το 989.

19. Βλ. Schlumberger, ό.π. (σημ. 6), τ. I, σ. 754, και τ. II, σσ. 35-36. Βλ. και ODB, λ. *comets*, όπου υπάρχει η πληροφορία ότι επρόκειτο για τον κομήτη του Halley.

20. Βλ. Scheidweiler, ό.π. (σημ. 7), σσ. 316-317 και σημ. 1.

21. Ο Λέων Διάκονος (Ιστορ. X 10, PG 117, 908C-921A) αποδίδει τις φυσικές καταστροφές αλλά και τους εμφυλίους και τις αλώσεις πόλεων από τους εχθρούς στην εμφάνιση ενός κομήτη με πολύ αλλόκοτη κίνηση, χωρίς όμως να ξεκαθαρίζει αν πρόκειται για κομήτη διαφορετικό απ' αυτόν του Αυγούστου του 975. Τα ιστορικά γεγονότα, που αναφέρει ως αποτέλεσμα της εμφάνισής του, παραπέμπουν ωστόσο στο έτος 989: και άλλα δὲ παγχάλεπα ἢ τοῦ φανέντος ἀστέρος παρεδήλου ἐπιτολή και οἱ παραδειχθέντες αὐθις πρὸς τὸ βόρειον μέρος ἄωρι τῶν νυκτῶν πύρινοι στύλοι και τὸς ὄρνοντας ἐκδειματούμενοι. και γάρ και οὗτοι τὴν τε συμβῆσαν πρὸς τῶν Ταυροσκυθῶν τῆς Χερσῶνος ἄλωσιν παρεδήλου και τὴν τῆς Βερροίας κατάσχεσιν παρὰ τῶν Μυσῶν (PG 117, 908C-909A).

Κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁ τόσο αιματηρὸς ἐμφύλιος πόλεμος που – κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ποιητῆ – βύθισε σε τόσες συμφορὰς τὸ Βυζάντιο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπ' αὐτόν που προκάλεσε ἡ πρώτη ἀποστασία τοῦ Βάρδα Σκληροῦ τὸ 976²². Οἱ στ. 7-13 δὲν μποροῦν ν' αναφέρονται στὴ δευτέρη ἀποστασία τοῦ Βάρδα Σκληροῦ, κατὰ τὴν ὁποία δὲν ἔλαβε χώρα καμιά πολεμικὴ σύρραξη, οὔτε καὶ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν υπερβολὴ τοῦ ποιητῆ, ὅπως διατείνεται ὁ Scheidweiler. Οὔτε μπορεῖ νὰ ἰσχύει ἡ ἀποψη τοῦ ἴδιου μελετητῆ ὅτι εἶχαν γραφτεῖ σε μιαν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία δὲν μπορούσε κανεὶς νὰ προβλέψει τὸ πόσο μεγάλες διαστάσεις μπορεῖ νὰ ἔπαιρνε ἡ νέα στάση τοῦ Σκληροῦ καὶ γι' αὐτὸ ἔχουν αὐτὴ τὴ μεγάλη δόση υπερβολῆς²³. Με τὴν πρώτη στάση τοῦ Σκληροῦ σχετίζεται καὶ ὁ εχθρὸς, τὸν ὁποῖον υἱαινίσσεται ὁ ποιητὴς στους στ. 53-54, πράγμα που δὲν σχολιάζει ὁ Scheidweiler. Ὁ καινὸς ἀστὴρ (ὁ κομήτης), που κάνει τὴν ἐμφάνισή του ἀπειλητικὰ, εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ὁ Βούλγαρος Σαμουήλ Κομιτόπουλος, ὁ νεαρότερος ἀπὸ τοὺς τέσσερις γιους τοῦ κόμητος Νικολάου, οἱ ὁποῖοι ὀργάνωσαν τὴν ἀποστασία τῆς Δ. Βουλγαρίας, ἀμέσως μόλις ἐγίνε γνωστὸς ὁ θάνατος τοῦ Ἰωάννη Τζιμισκῆ. Ἐπωφελοῦμενος ὁ Σαμουήλ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ βυζαντινὴ κυβέρνηση ἦταν ἀπασχολημένη με τὴν κατάπνιξη τῆς πρώτης στάσης τοῦ Βάρδα Σκληροῦ, ἔκανε ἐπιδρομὲς στὶς περιοχὲς τῶν θεμάτων Θράκης, Μακεδονίας καὶ Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ στὸ θέμα Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου. Τὶς ἐπιδρομὲς τοῦ υπέστη κυρίως ἡ Θεσσαλία, ὅπου κατέλαβε πολλὰ φρούρια καὶ τέλος τὴν ἴδια τὴ Λάρισα²⁴. Σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς στους στ. 24 κ.ε., ὅταν μιλά γιὰ τὰ πρὸς δύσιν. Λίγο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Τζιμισκῆ τοποθετεῖ ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Scheidweiler²⁵ τὸ ποίημα τοῦ Ἰ. Γεωμέτρη που φέρει τὸν τίτλο «Εἰς τὸν Κομιτόπουλον» (Cramer 283, 15). Ὁ ποιητὴς ἐκμεταλλεύεται σ' αὐτὸ τὸ ποίημα τὸ ὄνομα Κομιτόπουλος, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα λεκτικὸ παιχνίδι με τὴ λέξη κομήτης, ἐννοώντας τὸν κο-

22. Πολὺ συνοπτικὰ ἀλλὰ καὶ γραφικὰ περιγράφει τὴν τρομερὴ ἀποστασία ὁ Λέων Διάκονος (Ἱστορ. Χ 7, PG 117, 900B): Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου ἐκδημίαν ἀπὸ τοῦ σώματος Βάρδας μάγιστρος, ὁ κατ' ἐπωνυμίαν Σκληρὸς [...] ἀποστασίαν δεινὴν κατὰ τῶν κρατούντων ἐμελέτησεν· ἐπὶ τετραετῇ τε ἐνιαυτὸν τὴν Ἀσίαν κατέδραμε χώρας πυρπολῶν καὶ πόλεις καταστρεφόμενος τὴν τε Ῥωμαϊκὴν δύναμιν, ἐξ ἀντιπάλου παρατάξως ἀντιτασσομένην αὐτῷ, τρεπόμενος καὶ κατακαίων ὡμῶς.

23. Ὁ.π. (σημ. 7), σ. 318.

24. Ἰ. Σκυλίτζης, Thurn 329,91-330,3: καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἀπάσης ὁ Σαμουήλ. οὗτος πολεμικὸς ἄνθρωπος ὢν καὶ μηδέποτε εἰδῶς ἡρεμεῖν, τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ταῖς πρὸς τὸν Σκληρὸν μάχαις ἀσχολουμένων ἀδείας τυχῶν κατέδραμε πᾶσαν τὴν ἐσπέραν, οὐ μόνον Θράκην καὶ Μακεδονίαν καὶ τὰ τῆ Θεσσαλονικῆ πρόσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θετταλίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. καὶ πολλὰ φρούρια παρεστήσατο, ὧν ἦν τὸ κορυφαῖον ἡ Λάρισα [...].

25. Ὁ.π. (σημ. 7), σ. 313.

μήτη που εμφανίστηκε τον Αύγουστο του 975 και ήταν ορατός για 80 νύχτες²⁶.

Ωστόσο, στο δικό μας ποίημα εκτός από τον παραπάνω κομήτη, που φαίνεται να ήταν ακόμη ζωντανός στη μνήμη, πρέπει να εννοήσουμε και έναν δεύτερο κομήτη, όπως υποδηλώνει η έκφραση καινῶς ἀνήφθη (στη σημασία «άναψε εκ νέου»). Με αυτόν τον κομήτη υπονοείται και πάλι ο Σαμουήλ Κομιτόπουλος, αυτή τη φορά στο απόγειο της δύναμής του, όταν δηλαδή απέμεινε (γύρω στο 988)²⁷ *μόναρχος Βουλγαρίας*. Δεν αποκλείεται λοιπόν ο ποιητής να υπονοεί όλη την έως τότε δράση του Σαμουήλ, από το 976 ως το 989, που οριοθετείται έτσι από δύο κομήτες. Αυτή η ερμηνεία ταιριάζει απόλυτα και με τη νέα άποψη που θα υποστηρίξω σχετικά με τον προβληματισμό που θέτει ο τίτλος του ποιήματος «Εἰς τὴν ἀποστασίαν».

Πιστεύω, λοιπόν, ότι το ποίημα δεν περιορίζεται μόνο στην πρώτη αποστασία του Σκληρού, αλλά επεκτείνεται και στις μετέπειτα αποστασίες, του Βάρδα Φωκά, που ο Σκυλίτζης την τοποθετεί στις 15 Αυγούστου του 987, καθώς και τη δεύτερη του Βάρδα Σκληρού μετά την κατάπιξη της αποστασίας του Βάρδα Φωκά στην Άβυδο στις 13 Απριλίου του 989. Η δεύτερη αποστασία του Σκληρού έληξε στις 11 Οκτωβρίου του 989 (χωρίς να υπάρξουν, όπως προαναφέρθηκε, αιματηρές συγκρούσεις). Στους στ. 57-59 μιλά εξάλλου ο ποιητής για στάσεις και όλα τα συνακόλουθά τους σε πληθυντικό αριθμό, πράγμα που ενισχύει την υπόθεσή μας.

Με σχετική ακρίβεια μπορεί να χρονολογηθεί ένα τουλάχιστον γεγονός που μνημονεύεται στο ποίημα και που διαδραματίζεται στα χρόνια που μεσολαβούν ανάμεσα στην κατάπιξη της πρώτης στάσης του Σκληρού και στο ξέσπασμα της στάσης του Φωκά. Πρόκειται για την απομάκρυνση από το παλάτι του παρακοιμώμενου Βασιλείου, η οποία υπήρξε μέλημα του αυτοκράτορα Βασιλείου Β' ήδη από την εποχή της κατάπιξης της πρώτης ανταρσίας του Σκληρού. Μόλις το 985 κατόρθωσε ο αυτοκράτορας να ανατρέψει τον αντίπαλό του, να του δημεύσει μέρος της περιουσίας του, ώστε να του περιορίσει τη δυνατότητα αντίδρασης, και να τον εξορίσει στην περιοχή του Στενού²⁸. Αυτά τα γεγονότα υπαινίσσονται οι στ. 44-46, όπως δέχεται και ο Scheidweiler²⁹.

Απομένει να ερμηνεύσουμε τους στ. 20-23, όπου ο ποιητής μιλά για την κατάσταση στην Ανατολή («τὰ πρὸς τὴν ἔω»). Προφανώς πρόκειται

26. Βλ. Λέοντ. Διακ., *Ίστορ.* X 6, PG 117, 897C-900A.

27. Βλ. ODB, λ. *Kometopouloi*.

28. Βλ. Ι. Σκυλίτζης, Thurn 335, 58-67.

29. Ο.π. (σημ. 7), σ. 318 σημ. 6.

για τα γεγονότα που περιγράφει ο Ι. Σκυλίτζης (Thurn 339, 64-67 και 340, 81-86), ο οποίος μας πληροφορεί ότι, όσο ο αυτοκράτορας ήταν απασχολημένος με τους εμφύλιους πολέμους, βρήκαν την ευκαιρία κάποιοι μουσουλμάνοι τοπάρχες να ενοχλήσουν πολύ την επικράτεια των βυζαντινών· ειδικά αναφέρεται στους αμιράδες της Τριπόλεως, της Δαμασκού, της Τύρου και της Βηρυτού, οι οποίοι συμάχησαν μεταξύ τους και, όσο ο βασιλιάς ασχολούνταν με τον πόλεμο εναντίον του Φωκά, πήραν τα όπλα εναντίον της Αντιόχειας, σκότωσαν σε μάχη τον πατρίκιο Δαμιανό, που ήταν ο άρχοντας της πόλης, και απείλησαν και την ίδια την πόλη της Αντιόχειας.

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι στο συγκεκριμένο ποίημα ο Ιωάννης Γεωμέτρη αναφέρεται όχι μόνο σε μία, αλλά σε όλες τις μεγάλες αποστασίες (στον τίτλο η λέξη ἀποστασία εννοείται περιληπτικά), που ταλάνισαν την αυτοκρατορία από το 976 ως το 989 κι έγιναν αφορμή πολλών δεινών και στην Ανατολή και στη Δύση, καθώς οι εχθροί της αυτοκρατορίας από τις δύο της άκρες βρήκαν αφορμή να αποστατήσουν³⁰ και να απειλήσουν πολλές σημαντικές πόλεις του Βυζαντίου.

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

ΜΑΡΙΑ ΤΖΙΑΤΖΗ-ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ

30. Ο Ιωάννης Τζιμισκής είχε, όπως είναι γνωστό, προσαρτήσει τη Βουλγαρία στο βυζαντινό κράτος μετά τη λαμπρή του εκστρατεία εναντίον των Ρώσων το 971. Ο ίδιος κατάφερε το 975 να καταστήσει φόρου υποτελή και σύμμαχο τη Δαμασκό και να καταλάβει πολλές πόλεις της Συρίας και της Φοινίκης (πρβ. στ. 20-22 του ποιήματος που μας απασχολεί [βλ. παραπάνω σ. 5]). Επομένως, τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή πρόκειται για αποστασίες εχθρών που ήταν υποταγμένοι ή φόρου υποτελείς στο Βυζάντιο. Δεν θα ήταν επομένως άστοχο να υποστηρίξουμε ότι ο τίτλος του ποιήματος «Εἰς τὴν ἀποστασίαν» αναφέρεται κατά δεύτερο λόγο και στις αποστασίες των δύο μεγάλων εχθρών του Βυζαντίου την εποχή αυτή, των Αράβων στην Ανατολή και των Βουλγάρων στη Δύση.